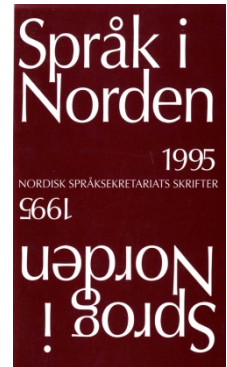

Sprog i Norden

Titel: Genus i nye fremmedord
Forfatter: Erik Hansen
Kilde: Sprog i Norden, 1995, s. 24-31
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Genus i nye fremmedord

Af Erik Hansen

Ord der kommer ind som direkte lån fra fremmede sprog, tilpasser sig i et vist omfang reglerne for dansk. Mindst når det gælder udtale og ortografi, mere når det er bøjning og orddannelse, og mht. syntaks er tilpasningen fuldstændig: her er der ingen særbehandling af fremmedord.

Nogle bøjningskategorier har et klart semantisk indhold, og her er tilpasning af fremmedord til danske mønstre uomgængelig. Det gælder numerus, bestemthed, kasus (dvs. genitivafledning); komparation; tempus og diatese. I nogle tilfælde beholder fremmedordet en fremmed formant, især pluralisendelsen *s*, men bøjningsformernes indhold og syntaks er rent dansk.

Adjektiver med tydeligt udansk fonologisk form holdes i reglen ubøjede mht. genus og stærk/svag form:

et *taxfreet indkøb
et *lousyt argument
en ketsjer med *slimt skaft
nogle ?coole unge mennesker
hans ?cornye udtryksmåde
det virker lidt for *überschwänglichlich

(Ord og ordformer mærket med * forekommer ikke eller kun meget sjældent i dansk.)

At visse fremmede adjektiver kan fritages for bøjning, er funktionelt muligt fordi adjektivets genus- og stærk/svaghøjning ikke har nogen betydning i sig selv, men optræder efter faste rektions- og kongruensregler. Der findes i øvrigt også en del ubøjelige danske adjektiver.

Substantivers genus

Substantiver har som dominerende hovedregel ét fast genus, i dansk enten fælleskøn eller neutrum. Her er altså ingen vekslen mellem paradigmets led som i de andre bøjningskategorier,

hvilket vel egentlig implicerer at genus, bortset fra nogle meget specielle tilfælde, intet semantisk indhold har. Semantikken bestemmer således ikke genusvalget, som ved de centrale bøjningskategorier. Hvor usus ikke har afgjort sagen, må ordbogsredaktøren eller sprogrådgiveren altså træffe valget mellem fælleskøn og neutrum. På grund af genus- og numeruskongruensen i artikler, adjektiver og pronominer er det nemlig nødvendigt at ethvert substantiv tildeles et fast genus. Ellers kan syntaksen ikke fungere.

Når jeg i overensstemmelse med traditionen udtrykker mig sådan at et substantiv *har* et genus, mener jeg at det styrer, altså rektionelt fremkalder, et genus i artikler, adjektiver og pronominer. Substantivet har ingen genusbøjning i sig selv.

Man regner med at ca. 75 % af de danske substantiver er fælleskøn og resten neutrum. Når det gælder fremmed- og låneord, er procenten af fælleskønsord langt højere. Det er simpelt hen det normale at et ord som kommer ind i dansk udefra, får tildelt fælleskøn:

cappucino, flightbag, hems, hetz, kimono, marengs, sløjde, sputnik, osv.

I denne sammenhæng er fælleskøn således den umarkerede form, defaultformen. Er opgaven at beskrive og forklare, behøver man derfor kun at beskæftige sig med det markerede, nemlig neutrum. Og er opgaven at normere, behøver man kun at argumentere når man anbefaler neutrum.

Tendensen til fælleskøn er så stærk at også ord som betegner noget utælleligt, kommer med, trods deres evne til efter visse regler at styre neutrum:

tzatzikien er blevet for stærk
er der nogen der kan spise *det* sidste *tzatziki*?

Kriterier og argumenter

- a. Visse **fremmede endelser** forudbestemmer ord til neutrum. Fx giver suffikserne *-(i)um*, *-tek* og *-ment* næsten undtagelsesløst fremmedord neutrum:

delfinarium, eksperimentarium, faktum, visum
bibliotek, diskotek, mediatek, videotek
establishment, management, signalement, understatement

Til gruppen med endelsen *-ium* slutter sig *scenario*. Mht. *-itet* har vi neutrum i ord som betegner institutioner, ellers fælleskøn.

fk.: facilitet, kredibilitet, realitet
n.: admiralitet, societet, universitet

Endelseskriteriet svarer ret nøje til sammensætninger: de får samme genus som sidsteleddet har i simpleksform: *adventure-spil, diskamera, flowdiagram, sharewareprogram*.

b. Ord som **form- og betydningsmæssigt** kan identificeres med verbalsubstantiver der består af en verbalstamme uden suffiks, bliver i reglen neutrum (jf. dansk *løb, håb, skud* osv.):

anschluss, design, drive, flashback, go, interview, job, lift (men fælleskøn i betydningen 'elevatør' el. 'babybærekasse'), look, must, print, scoop, shift, stress, stunt

Som det ses af eksemplerne, forudsættes det ikke at et tilsvarende verbum findes i dansk.

c. Når et fremmedord, eller i det mindste dets sidste komponent, let associeres med et **tilsvarende veletableret ord i dansk**, både mht. form og betydning, får fremmedordet dets genus. Derfor neutrum i tilfælde som

berufsverbot (forbud), fact (faktum), highlight (lys), hospice (hospitals), meeting (møde), party (parti), teamwork (værk), wildcard (kort)

I tilfældet *meeting* har parallellen til det danske ord *møde* vejet tungere end endelsen *-ing*, som ellers undtagelsesløst tiltrækker fælleskøn. *Skinhead* synes at have lagt sig fast på fæl-

leskøn, trods den klare forbindelse med *hoved*; årsagen er at personbetegnelser kun i ganske få tilfælde er neutrum. På den anden side har vi veletablerede neutrale personbetegnelser som *rodehoved*, *skvadderhoved*, *vrøvlehoved*.

Det nye ord *artefakt* er normalt neutrum, og kan have sit genus efter de ældre *faktum* og *fact*.

Falsk identifikation synes i øvrigt også at have en vis effekt: *koryfæ* er i danske ordbøger opført som et fælleskønsord, men behandles meget ofte som neutrum i analogi med *et fæ*; og formentlig er grunden til at *jetlag* tenderer stærkt mod neutrum at sidsteleddet identificeres med *et lag*.

d. Den såkaldte **rammeordseffekt**, eller bedre: **oversættelses-effekt**, går ud på at fremmedordet tager genus efter et dansk synonym eller hyperonym; vi får på denne måde neutrum i ord som

band (orkester), bat (boldtræ), cover (omslag), cue (stikord), dress (sæt tøj), faux pas (fejltrin), flute (brød), pokerface (ansigt), sjal (tørklæde), slogan (motto, valgsprog), spring onion (løg), zweck (formål),

Tapedeck kan have fået sit neutrum på grund af *dæk*, til trods for at den semantiske parallel absolut ikke er indlysende. Uanset det etymologiske slægtskab mellem *board* og *bord* er der næppe mange der identificerer *bord* med *board* i *skateboard*. Når dette ord er blevet neutrum, kan det være fordi det har et synonym i det neutrale oversættelseslån *rullebræt*. I *joystick* synes fælleskøn og neutrum at stå lige stærkt i usus; *en joystick* fordi fælleskøn som nævnt er hovedreglen, måske støttet af fælleskøn i *en tændstik*, *et joystick* på grund af parallellen til neutrumsord som *knivstik*, *dobbeltstik*, *hunstik* osv. *Interface* har overvejende fælleskøn; *et interface* og *et babyface* kan skyldes det neutrale *ansigt* som den danske oversættelse af *face*.

Det er formentlig rammeordseffekten der i mange tilfælde er årsagen til genusskifte i danske ord, herunder etablerede fremmedord:

et > en blyant ((fylde)pen), en > et cirkus (teater), en > et klimaks (højdepunkt), en > et domæne (område), en > et kopi (aftryk)

Hvis det passer at disse tendenser er virksomme ved fremmedords genustilpasning, må man antage at antallet af neutrumsfremmedord der falder uden for grupperne, er lille. Således synes det faktisk at forholde sig.

Det er meget let at finde eksempler på at rammeordseffekten ikke er indtrådt, og argumentets prognostiske værdi er nok ret beskedent. Men helt uden betydning er rammeordseffekten ikke:

For nogle år siden lavede jeg et lille eksperiment med et antal forsøgspersoner. Forsøget gik ud på at undersøge genusvalget ved fremmedord de ikke kendte i forvejen. Forsøgspersonerne fik udleveret et ark med 12 sætninger af typen

han havde en/et ægte kifak med hjem fra sin rejse

Opgaven var at stryge det eller de genusbærende ord som ikke skønnedes at passe i sammenhængen. Halvdelen af forsøgspersonerne fik oplyst at *kifak* betyder 'lille skindtelt til én person', de anden halvdel fik oplysningen 'specielt tung og kraftig harpun'. Der var en meget tydelig tendens til at de der havde fået en definition med et neutrumsord (et telt), valgte *et*, mens *en* så at sige var enerådende hos dem der havde fået en definition med et fælleskønsord (en harpun).

Den normative algoritme

Det er nu muligt at formulere en **normativ algoritme**, altså en mekanisk procedure til fastsættelse af nye ords genus:

- (1) Følg *usus*, hvis den er sikker nok. Hvis ikke:
- (2) Fastlæg genus efter et eller flere af kriterierne a-d. Kan disse kriterier ikke finde anvendelse:
- (3) Vælg fælleskøn!

I praksis er det naturligvis ikke så enkelt.

Usus

Kravet om at usus skal respekteres, er overordnet de andre krav. Det vil altså sige at man ikke skal gøre forsøg på at ændre en fast sprogbrug.

Katalog er det eneste danske ord med endelsen *-log* som er neutrum, og havde ordet været nyt og uden etableret genus, måtte man have tilrådet fælleskøn, som nu kun bruges i faglige universitets- og bibliotekssammenhænge. Omvendt skulle *test* som substantiv bestående af en verbalstamme (kriterium b) have været neutrum, som det også var da det var nyt. Nu er usus ganske sikker: *en test*.

Det er et problem at det i nogle tilfælde ikke er til at dokumentere en tilstrækkelig fast usus. Det er ganske naturligt når det drejer sig om nye ord, og spørgsmålet er hvor tit ususkriteriet overhovedet kan komme i anvendelse på dem.

Til dokumenteret fast usus hører i øvrigt også tilfælde hvor man er nødt til at acceptere to genera. Som når den danske retskrivningsordbog tilskriver *koncept* både fælleskøn og neutrum.

I øvrigt er der en hel del nye fremmedord af den type som af semantiske grunde kun meget sjældent skal vise deres genus, hvad der gør det særlig vanskeligt at træffe en beslutning:

cad, cam, dækslip, directmail, hiphop, HIV osv.

Endelser (a)

Endelseskriteriet er stærkt og sættes sjældent ud af kraft. Det er altså ikke sandsynligt at **environment* og **commitment* kan blive andet end neutrum. Dog: *en gentlemen's agreement* (jf. fælleskønsordet *gentlemanaftale*, som også eksisterer; her har oversættelseeffekten altså sejret).

Den engelske endelse *-ity* identificeres med *-itet* og giver fælleskøn, men dog neutrum ved institution:

fk.: **personality*, *agility*, *virtual reality* n.: **fraternity*, **ephoralty*

Tilsvarende identificeres *-ery* og *-eri* og giver neutrum: **nunnery*, **winery*

Forudsætningen er rimelig identifikation; **delivery* vil således næppe blive neutrum!

I øvrigt ser det ud til at kun ret få nye fremmedord har endelser som prædestinerer dem til neutrum, så kriteriet kommer nok kun ret sjældent i anvendelse.

Verbalstamme (b)

Ved dette kriterium er der den vanskelighed at det ikke er mange ord kriteriet kan anvendes på. Det kan være svært at afgøre om et ord hører til gruppen. Det gælder bl.a. typen bestående af en engelsk verbalstamme + et adverbium, fx

backup, comeback, feedback, follow up, sit in,

Usus viser stor vaklen mht. genus i denne type. Det kan være en bekræftelse af at kriteriet er aktivt!

Dansk parallel (c)

Hvor parallellen er klar som i eksemplerne ovenfor (c), er genusvalget sikkert. Neutrum er derfor

adventure (eventyr), highlife (liv), jetset (sæt), password (ord), steakhouse (hus), twinseat (sæde).

Vi har her et ret uproblematisk kriterium.

Oversættelseeffekten (d)

Som nævnt kan den nærliggende **oversættelse** til dansk afgøre genusvalget selvom der ikke er nogen formlighed eller formligheden er ganske ringe. Neutra er:

*conversation piece (stykke), handle (håndtag), image (billede), missing link (led), soundtrack (lydspor), style sheet (ark) [jf. at **pocket money* sikkert ville blive behandlet som pluralis]

Tendensen er ret stærk når det drejer sig om almindelige og frekvente engelske ord. Det vil sige at ord som **clover leaf*

(kløverblad), **exterior sign* (tegn), **control tower* (tårn) vil tendere mod neutrum, idet de engelske ord er velkendte for de fleste som kan engelsk. Derimod er det ikke sandsynligt at vi får neutrum i ord som **capstan* (gangspil), **parclose* (gitterværk), **floorage* (gulvareal), idet oversættelserne ikke ligger lige for.

Den egentlige rammeordseffekt kan bruges som historisk forklaring på valg af genus, men kan næppe lægges til grund for normative valg. Der kan nemlig tit findes adskillige hyperonymer til et fremmedord:

average : middelværdi (fk.), gennemsnit (n.) *backlash*: politisk reaktion (fk.), tilbageslag (n.) *abstract*: sammenfatning (fk.), resumé (n.)

Slutning

Det kan virke som om denne slags overvejelser egentlig er ret futile: dels kan kriterierne ret sjældent komme i anvendelse, dels er der som vist problemer med afgrænsning og vurdering når et af kriterierne bruges.

Men man skal se anderledes på det. Der vælges som hovedregel fælleskøn, og proceduren har kun det formål at begrunde og legitimere det sjældne valg af neutrum. Der skal virkelig gode grunde til at vælge neutrum.